

УДК 007:304:070

“KULTURA” (ПАРИЖ) ПРО УКРАЇНСЬКЕ ПИТАННЯ

Лешек Шаруга

Варшавський університет,

Краківське передмістя 26/28, 00-927, Варшава, Польща, e-mail: szaruga@wa.home.pl

У статті проаналізовано специфіку висвітлення українського питання на сторінках польськомовного часопису Єжи Гедройця “Культура”, а також запропоновану Редактором стратегію моделювання польсько-українських відносин.

Ключові слова: українське питання, суверенність, простір УЛБ, Міжмор’я, польська справа, імперія, еміграція.

Своєрідним парадоксом є факт, що один з найоригінальніших й поціновуваних Єжи Гедройцем публіцистів “Культури” багаторазово висловлював упевненість, що Львів повинен повернутися до Польщі... Йдеться про Станіслава Лема [1], “Високий замок” якого є якби розвитком елегійного вірша Збігнева Герберта, в якому читаємо:

*To miasto —
Nie ma tego miasta
Zeszło pod ziemię
Świeci jeszcze
Jak próchno w lesie
Puste miejsce
Lecz wciąż ponad nim drży powietrze
Po tamtych głosach.*

І, може, справді шкода, що в польській літературі Львів не дочекався, як Гданськ, свого Грасса. Переймався цим Андрій Павлишин, кажучи про Герберта: “В його творчості (...) відчутний метафізичний біль; на мій погляд, без Львова неможливо було написати усе те, що він написав. Я відчуваю його біль, коли він пише про страхи Rana Cogito, який не хоче повертатися до рідного міста, бо не застане там нікого, тільки тінь й згарище — але, думаю, що значною мірою це перебільшення, як перебільшенням є думка Станіслава Лема, який ніколи не хотів повернутися до Львова” [2].

До Львова також не хотів повернутися Єжи Гедройц, що, як відомо, стало причиною втрати багатьох читачів журналу. В листопаді 1952 року на сторінках “Культури” було розміщено (а відомо, що Редактор трактував відділ листів до редакції як різновид “вільної трибуни”, при тому траплялося, що листи інспірував він сам) лист священника Юзефа З. Маєвського, в якому питання “втрачених земель” порушено з неочікуваною категоричністю, всупереч загаль-

ним настроєм не тільки на еміграції, але й в краю. Маєвський писав: “Так, як ми, поляки, маємо право на Вроцлав, Щецин і Гданськ, так і литовці слушно домагаються Вільна, а українці Львова (...) Нехай литовці, доля яких складається ще тяжче, ніж наша, радіють зі свого Вільна, а у Львові хай майорить синьо-жовтий прапор” [3]. Про важливе значення цього документа свідчить факт його долучення — серед інших визнаних автором за істотні матеріали — до додатку, який доповнює автобіографічну книжку Гедройця [4].

Ближчою до тоді поширених настроїв була Беата Обертинська, яка у вірші “Англія” писала:

*Bezpieczna jest ta wasza Anglia — i własna,
o chłód lasów oparta — o wzgórz płynne pasma.
I trawiasta, i ptasia, i chłodem bielona,
i na pół nie przecięta przez linię Curzona...*

Лінія Керзона була — не тільки для еміграційних середовищ — символом втрати настільки болісним, наскільки в краю не було можливості артикуляції незгоди з існуючим станом речей. На еміграції справа мала особливий вимір, оскільки офіційне становище лондонського уряду з одного боку сприймало отримані після Ялти території на заході та півночі країни, з іншого — вимагало повернення кресових теренів, які увійшли до складу СРСР. Такі погляди виражав насамперед видаваний у Лондоні у 1946-1950 роках за редакції Станіслава Цата-Мацкевіча тижневик “Lwów i Wilno”. Як пише Ян Ковалік: “Тижневик “Lwów i Wilno” є досить нетиповим прикладом регіонального еміграційного часопису, який представляє і літературний рівень, і політичний динамізм. Він почав виходити у листопаді 1946 року, декларуючи себе як часопис “незалежний, з відкритими сторінками для усіх тих, хто шукає дороги до звільнення Вільна і Львова, незважаючи на партійні, суспільні погляди чи погляди на політичне майбутнє Польщі”.

Такі ініціативи, звісно, не покращували стосунків з литовцями та українцями. Роздратований Єжи Гедройць у листі до Юзефа Лободовського писав: “Уже Андерс під час перебування у США достатньо нашкодів. Чи пан знає (...), що під час перебування Андерса в Нью-Йорку мав бути український мітинг, на якому його мали привітати. Він не мав нічого нагальнішого, як перед тим проголосити промову щодо Львова, й закономірно, що українці розізлилися. Інколи справді опускаються руки” [5]. Роздратування Гедройця не дивує, оскільки він усвідомлював значення перспектив польсько-української співпраці. Однак важливо у цьому контексті пам’ятати про цікаву гіпотезу Януша Корка, який у жесті польського “зречення” від прав на Вільно та Львів бачить не стільки прагнення заспокоїти територіальні амбіції сусідів Польщі, скільки інструмент, який уможлиблює візію об’єднання Центрально-Східної Європи, в якій Польща відігравала би головну роль. Коментуючи проект створення на еміграції Центрально-Східної Бригади як військової частини, яка підтримуватиме Захід у протистоянні з СРСР, Корек пише: “Натомість саме питання кордону було найскладнішим. “Зречення” мало допомогти покращити відносин між зацікавленими народами (та їхніми еміграційними представництвами). Суперечки про Вільно і Львів перешкоджали порозумінню (...). Переконливим доказом “зречення” було бажання утворення частини, яка б спільно з англосакськими силами взяла би участь у війні з СРСР. Ці прагматичні підстави не беруть до уваги у дослідницькій літературі, яка концентрує увагу на моральному аспекті справи” [6].

Цікавим є те, що федералістські концепції в еміграційних колах не були чужими й ідея Гедройця вписувалася у ширшу тенденцію. Вони з'являються у внутрішніх документах лондонського уряду. А також, як пише Павел Махцевіч: “Незалежно від ініціатив уряду чи окремих політичних угруповань, федералістські концепції розвивали й пропагували Федеральні Клуби, які об'єднували, крім поляків, багато відомих осіб зі світу політики й культури країн Центрально-Східної Європи. (...) Федералісти оголосили численні документи, з яких народжувалася візія спільноти Міжмор'я (Intermarium), яка охоплювала 16 країн регіону: Албанію, Білорусь, Болгарію, Хорватію, Чехію, Естонію, Грецію, Латвію, Литву, Польщу, Румунію, Сербію, Словаччину, Словенію, Україну та Угорщину” [7]. Закономірним у цьому контексті є публікація 1953 року листа до редакції [8], присвяченого майбутній федерації країн Центрально-Східної Європи. Пізніше наслідком цієї позиції стало (у 1977 році) підписання Гедройцем — разом з іншими польськими незалежними діячами — “Декларації щодо української справи” [9].

Водночас це “зречення” було сприйняте у Польщі, про що свідчать публікації на сторінках перших чисел “Spotkań” (“Зустрічей”) 1976 року в Любліні, зокрема підсумок великого за обсягом нарису Войцеха Рошковського “Східні кордони Польщі”, що був опублікований наприкінці 1970-х років у вигляді брошури Польського Незалежного Порозуміння (Polskiego Porozumienia Niepodległościowego (PPN): “Якщо сьогодні хтось хотів би запропонувати справедливе вирішення проблеми цих земель, то насамперед метою має бути демократизація стосунків у Литві, в Білорусі й в Україні та свобода для їхніх народів. Утворення на цих землях демократичного устрою дало б змогу полякам, які там проживають, відновити громадянські права й зберегти національну ідентичність, а Польщі — зберегти традиційні культурні зв'язки з колишніми східними теренами Речі Посполитої” [10]. Важливою є заява PPN “Польща — Україна” 1981 року, яку, без сумніву, інспірувала “Культура”: “Зміна ментальності й політичної свідомості двох народів є сьогодні однією з найважливіших і нагальних польсько-українських проблем” [11].

Незалежно від політичного змісту питання, ідея чи візія Міжмор'я була, вочевидь, однією з важливих точок відліку, а навіть своєрідним історичним тлом думки Гедройця, що чітко виявилось у зв'язках Редактора з Єжи Стемповським і Станіславом Вінцензом, також значною мірою з Мельхіором Ваньковічем чи Юзефом Мацькевічем. Анжей Ковальчик влучно зазначає, що “Культура” виростала зі “східняцьких традицій”. Ба більше: “Kultura”, — пише дослідник, — прагнула оновити спосіб мислення поляків про Схід, даючи їм зрозуміти, що самі вони є частиною того Сходу й відповідають за його політичне й культурне майбутнє” [12]. Очевидно, що головним партнером Польщі в реалізації цієї програми стала Україна, відтак проблематика польсько-українських відносин займала на сторінках часопису та в діяльності Літературного Інституту привілейоване становище. Водночас настанова на майбутнє означала прагнення до реінтерпретації минулого, передовсім прагнення до перегляду аркадійської візії, яка домінувала в описі кресового міфу.

Першим текстом, який проблему польсько-українських стосунків зробив предметом живої дискусії, був опублікований у 1952 році нарис Юзефа Лободовського “Проти чвар минулого” [13]. З самого початку існування часопису у ньому з'являлися, завдяки перекладацькій активності Лободовського, тексти

української літератури, а також дослідження про українську літературу (до 1996 року видруковано 130 текстів).

Неоціненним стало те, що Літературний Інститут опублікував мовою оригіналу антологію української літератури 1920-х років “Розстріляне відродження”. Як пише Богуміла Бердиховська: “У листі до Стемповського Гедройц не приховував свого задоволення: “Надсилаю проспект української антології, якою трохи пишаюся, тим паче, що зробив її супроти усім”. Слова “супроти усім” у цьому випадку не були риторичними. Призначення видання не розуміли навіть найближчі співробітники редактора “Культури” [14]. Сам Гедройц проєкт антології вважав надзвичайно важливим. У листуванні зі Стемповським він підкреслює: “Хочу видати у к р а ї н с ь к о ю антологію української літератури періоду “націоналкомунізму” в Україні (...). Така антологія, тільки-но потрапить до Польщі, уже різними каналами сягне радянської України. Не хочу переоцінювати цей вчинок, але він видається мені дуже потрібним” [15]. Сам Стемповський, як і частина середовища “Культури”, схилив редактора до поміркованості й побоювався наслідків “дратування Советів”, також не до кінця був переконаний стосовно доцільності такого рішення: “Я не переконаний, чи антологія повинна містити якийсь вступ з польського боку, і що подумують українські читачі про появу такого видання під польським стягом? Для радянської поліції такий стяг був би червоною плахтою для бика. Що думають про це українські радники Пана?” [16].

Українська справа не була в діяльності “Культури” виокремленою, — вона вписувалася в проєкт, представлений у статті Юліуша Мєрошевського “Російський “польський комплекс” і УЛБ”, в якій автор писав: “У Східній Європі, якщо на цих теренах запанує не лише мир, а й свобода, — немає місця жодному імперіалізму: ані російському, ані польському. Ми не можемо вимагати, щоб росіяни віддали українцям Київ, водночас волаючи, що Львів має повернутися до Польщі” [17]. І далі: “Позначивши задля зручності увесь простір, який обіймає території України, Литви та Білорусі, літерами УЛБ, варто ствердити, що в минулому, а подекуди й сьогодні, — простір УЛБ був чимось більшим, ніж просто “яблуком розбрату” між Польщею та Росією”. Простір УЛБ визначав форму польсько-українських стосунків, прирікаючи нас або на імперіалізм, або ж на становище сателіта [18]. Тільки — і це є тезою самого Мєрошевського, як і Гедройця, — діяльність задля будівництва суверенності простору УЛБ, а також підтримка прагнень до незалежності держав цього регіону може привести до зникнення цієї дилеми.

Така діяльність також означала потребу реінтерпретації історії стосунків з сусідами, передовсім відмову від постійно присутніх у польській ментальності (особливо щодо Сходу) імперіалістичних утопій. Гедройц був одним з перших, хто після Другої світової війни осягнув те, що в наступних десятиліттях змушені були зрозуміти політики давніх колоніальних потуг: тільки відмова від імперських амбіцій може скласти основу думок про майбутню силу держави. Цю силу Польщі в центрально- та східноєвропейському регіоні неможливо утвердити без побудови партнерських відносин з сусідніми країнами, а це означає відмову від патерналізму щодо них. Тільки таким чином — на це вказує насамперед публіцистика Мєрошевського — можлива нейтралізація імперських посягань Росії, які є загрозливими і для суверенності України, Литви та Білорусі, і для незалежної Польщі. Це питання не втрачає своєї актуальності, і цю ду-

мку аргументує ще один пов'язаний з колом “Культури” автор Єжи Пом'яновський, який застерігає перед відбудовою російської імперії: “Попередження цієї інволюції значною мірою залежить від Польщі. Замість того, щоб захищатися від наслідків імперської хвороби (...) слід вдатися до випередження. Запобігти наверненню можна передовсім через зміцнення незалежності України, Литви і — дай Боже — Білорусі. Вкотре повторімо — без України немає Імперії” [19]. Очевидно, що Україна відіграє у цій концепції особливу роль і що “українська проблема” є в польській політиці функцією розуміння і прагнень розв'язати “російську проблему”.

Однією з основоположних, пов'язаних з “українською темою” проблем стало питання заперечення міфології польських Кресів. У листі до автора цих слів Єжи Гедройц у середині дев'яностих років вимагав відмовитися від поняття ‘Креси’ й ‘кресовий’” [20] як від визначень, які дратують українців й викликають асоціації з імперськими намірами Польщі. Редактор пропонував замінити їх категоріями “пограниччя”, “пограничний”.

Після 1989 року культивування кресового міфу стало якщо не загальним, то, щонайменше, присутнім у нашому культурному житті явищем. Це має свої небезпечні моменти, оскільки може будити ресентименти, однак є тут і багато позитивів, серед яких найістотніший — скерування уваги на Схід. Влучно підкреслює значення такого погляду Анджей Ковальчик: “Культура” під орудою Єжи Гедройця (безсумнівного східняка) оновила спосіб мислення поляків про Схід, прояснюючи їм насамперед те, що самі вони є частиною того Сходу й відповідають за його політичне й культурне майбутнє” [21]. Аби це “оновлення”, — а радше треба говорити про створення засадничо нового підходу, — було можливе, потрібна перемога над тим, що у статті “Про жидів, космополяків й східняків” Юліуш Мерошевський назвав польською “ненавистю до Сходу”. Він блискуче писав, що “польська прозахідність впливає не стільки з любові до Заходу, скільки з ненависті до Сходу” [22]. Ненависть ця виникає з браку розуміння, основою для якого є суміш відчуття погорди і вищості й демонстративного браку зацікавлення, промовистим прикладом якого є абсолютна відсутність у шкільних програмах літератури українських, білоруських чи литовських імен.

Може також скластися враження, — хоч би після перегляду шкільних підручників з історії, — що образ Сходу формується винятково через образ Росії, а відносини польсько-білоруські чи польсько-українські усунуті з поля зору. Це враження потрібне на те, яке мають поляки, переглядаючи підручники з історії для німецьких шкіл. У них історія подана через призму їхніх стосунків з Англією та Францією, а зв'язки німецько-польські перебувають на маргінесі й мають епізодичний характер. На роль історії в процесі формування польсько-українських відносин у Гедройця вказав Богдан Осадчук, найактивніший коментатор цих проблема на сторінках часопису: “Колись я мучив Єжи Гедройця, аби пояснив, як і навіщо відкрив для себе українську справу. (...) Усе почалося з відвідин лекцій Миколи Кордуби про історію України... Лекції варшавського українського історика мали величезний вплив на політичну й видавничу кар'єру Єжи Гедройця. Українська справа стала для нього центральним питанням життя” [23]. Хоча центральним питанням життя Гедройця була передовсім польська справа, думка Б. Осадчука є дуже влучною, оскільки вирішення польського питання було зумовлене вирішенням українського питання. Гедройць усвідомлю-

вав, що це вирішення неможливе лише в площині політичної діяльності. Потрібно підтримувати активність у сфері культури, яка, якщо йдеться про взаєморозуміння позицій поляків та українців, є найоптимальнішим простором для діалогу. Цьому слугували вкладені в публікацію “Розстріляного Відродження” зусилля й велика увага, яку бачимо в систематично друківаній на сторінках “Культури” “Українській хроніці”, до всіх виявів культурної ідентичності українців. Це допомагає зрозуміти відмінність досвідів двох народів і позицій, які вони сформували. й сформували. Має рацію Ольга Гнатюк, коли звертає увагу на відмінності, які ділять ментальність двох суспільств: “Мабуть, є істотна різниця в думках про державу у Польщі та в Україні. Це — наслідок різниці в історичному досвіді, а також у позиції еліт: засадничим є те, щоби вміли вони думати державними категоріями, а не лише категоріями, які виникають з національних міфів та літератури” [24]. Слід також відважитися на конфронтацію цих міфів й розбудову літературного обміну — таким чином стане можливою дискусія про взаємні зв’язки й відмінності. Цікаво було би укласти словник чи навіть есеїстичний путівник польсько-українських та українсько-польських стереотипів, до якого вступом у певному сенсі є опублікований ольштинською Боруссією том “Польсько-українські теми” [25]. І варто в повчальному розділі схожих праць здійснити спільну подорож, описану Адамом Загаєвським:

Jechać do Lwowa. Z którego dworca jechać do Lwowa, jeżeli nie we śnie, o świcie, gdy rosa na walizkach i właśnie rodzą się ekspresy i torpedy. Nagle wjechać do Lwowa, w środku nocy, w dzień, we wrześniu lub marcu. Jeżeli Lwów istnieje (...). Lwów jest wszędzie.

1. Станіслав Лем підписував свої статті в “Культурі” псевдонімом “P. Znacwa”.
2. Dwa miasta. Danzig — Lwów, Gdańsk — Lwów [Dyskusja redakcyjna z udziałem Bogumiły Berdychowskiej, Wojciecha Dudy, Wojciecha Hrynkiwicza, Pawła Huelle, Oleksandra Krywenko, Włodomyra Pawliwa i Andrija Pawłyszyna]. Przegląd Polityczny 2000 nr 46/47.
3. Cyt. za: Jerzy Giedroyc: Autobiografia na cztery ręce. Oprac. Krzysztof Pomian, Warszawa 1994, s. 280-281.
4. Zob też: Józef Mackiewicz: Reakcja opinii emigracyjnej na list Józefa Majewskiego. Kultura 1953 nr 5; także: Nieporozumienie czy tani patriotyzm? Kultura 1953 nr 1.
5. Janusz Korek: Paradoksy paryskiej “Kultury”. Styl i tradycje myślenia politycznego, Lublin 2000, s. 138.
6. Paweł Machcewicz: Emigracja w Polityce międzynarodowej, Warszawa 1999, s. 41.
7. S. Ginwitt [Listy do Redakcji]. Kultura 1953 nr 5.
8. Deklaracja w sprawie ukraińskiej. Kultura 1977 nr 5.

9. Andrzej Albrecht [Wojciech Roszkowski]: *Wschodnie granice Polski* [w:] *Polskie Porozumienie Niepodległościowe. Wybór tekstów*, Londyn 1989, s. 323.
10. Andrzej Albrecht [Wojciech Roszkowski]: *Wschodnie granice Polski* [w:] *Polskie Porozumienie Niepodległościowe. Wybór tekstów*, Londyn 1989, s. 323.
11. *Polskie Porozumienie Niepodległościowe*, op. cit., s. 400.
12. Andrzej St. Kowalczyk: *Niespieszny przechodzień i paradoksy. Rzecz o Jerzym Stempowskim*, Wrocław 1997, s. 283.
13. Józef Łobodowski: *Przeciw upiorom przeszłości*. *Kultura* 1952 nr 2.
14. Bogumiła Berdychowska: *Giedroyc i Ukraińcy* [w:] *Jerzy Giedroyc — Emigracja ukraińska. Listy 1950-1982. Wybrała, wstępem i przypisami opatrzyła Bogumiła Berdychowska. Listy autorów ukraińskich przełożyła Ola Hnatiuk*, Warszawa 2004, s. 19.
15. Jerzy Giedroyc — Jerzy Stempowski. *Listy 1946-1969*. Wybrał, wstępem i przypisami opatrzył Andrzej Stanisław Kowalczyk, cz. I, Warszawa 1998, s. 450-451.
16. Op. cit., s. 460.
17. Juliusz Mieroszewski: *Materiały do refleksji i zadumy*, Paryż 1976, s. 179
18. Op. cit., s. 179-80.
19. Jerzy Pomianowski: *Na wschód od Zachodu. Jak być z Rosją?* Warszawa 2004, s. 89.
20. List w zbiorach Książnicy Pomorskiej w Szczecinie.
21. Andrzej St. Kowalczyk, op. cit., s. 283.
22. Juliusz Mieroszewski, op. cit., s. 54.
23. Bohdan Osadczyk: *Rola Jerzego Giedroycia w stosunkach polsko-ukraińskich* [w:] *Jerzy Giedroyc: redaktor, człowiek, polityk*. Zebrał, do druku przygotował i wstępem poprzedził Krzysztof Pomian, Lublin 2001, s. 162-163.
24. Ola Hnatiuk, Danuta Sosnowska: *Pożegnanie z imperium*. *Przegląd Polityczny*, 2004, nr 67/68.
25. *Tematy polsko-ukraińskie: historia, literatura, edukacja*. Red. Robert Traba, Olsztyn 2000.

“KULTURA” (PARIS) ABOUT UKRAINIAN QUESTION

Leszek Szaruga

Warsaw University,

Krakowskie Przedmieście 26/28, 00-927 Warszawa, Poland

Tel. office: +48 22 552 00 00

E-mail: szaruga@wa.home.pl

The article attempts to analyze the specifics of the “Ukrainian question” coverage on the pages of leading Polish literary-political journal “Kultura” (“Culture”) and strategy of Polish-Ukrainian relations proposed by Jerzy Giedroyc.

Key words: Ukrainian question, sovereignty, ULB space, empire, emigration, Redactor.

“KULTURA” (ПАРИЖ) ОБ УКРАИНСКОМ ВОПРОСЕ

Лешек Шаруга

Варшавский университет,
Краковское предместье 26/28, 00-927 Варшава, Польша
Тел. оф.: +48 22 552 00 00
E-mail: szaruga@wa.home.pl

В статье проанализировано специфику освещения украинского вопроса на страницах польскоязычного журнала Ежи Гедройца “Культура”, а также предложенную Редактором стратегию моделирования польско-украинских отношений.

Ключевые слова: украинский вопрос, суверенность, пространство УЛБ, Междуморье, империя, эмиграция, польский вопрос.

Стаття надійшла до редколегії 29.09.2011

Прийнята до друку 06.11.2011